

mazsın"; görüp bilmediñ "göremedin". 11. -dır/-dir bildirme eki birçok fiil şekline gelerek fiil kiplerine zenginlik kazandırır: gel-melidirin, gelecekdersin, bilipdirin "bilmişimdir". 12. -p ve -an/-en çekimli fiil gibi -mış anlamında kullanılır: alıpdim "almıştım", gezendi "gezmiştir". Oğuzca konuların toplam sayılarının 2006 yılındaki verilere göre 122 milyon kadar olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lügâti't-Türk (Dankof), I-III; *Divânü Lügâti't-Türk Tercümesi*, I-III; Â. Â. Orucov v.dğr., *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, Bakü 1964-87, I-IV; Recep Albayrak Hacıoğlu, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu: Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü*, Ankara 1992; W. Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme, X. Theil: Mundarten der Bessarabischen Gagausen, gesammelt und übersetzt von V. Moschkoff*, St. Petersburg 1904; J. Németh, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia 1956, s. 1-74; Mecdut Mansuroğlu, "Das Altosmanische", *Ph. TF*, I, 161-182; L. Bazin, "Le Turkmène", a.e., I, 308-317; Ahmet Caferoğlu - G. Doerfer, "Das Aserbaidshanische", a.e., I, 280-307; G. Doerfer, "Das Gagausische", a.e., I, 260-271; a.mf., "Die vier Wörter mit b->v, Null", *Hungaro-Turkica: Studies in Honour of Julius Németh* (ed. Gy. Káldy - Nagy), Budapest 1976, s. 135-147; a.mf., "The Turkic Languages of Iran", *The Turkic Languages* (ed. L. Johanson - É. Â. Csató), London-New York 1998, s. 273-283; a.mf., "İran'daki Türk Dilleri", *TDAY Belleten 1969* (1969), s. 1-11; a.mf., "Das Chorasantürkische", a.e. 1977 (1978), s. 127-205; a.mf. - W. Hesche, *Chorasantürkisch: Wörterlisten, Kurzgrammatiken, Indices*, Wiesbaden 1993, s. 1-685; a.mf.ler, *Südghusische Materialien aus Afghanistan und Iran*, Wiesbaden 1989, s. 1-562; a.mf.ler, *Türkische Folklore-Texte aus Chorasán*, Wiesbaden 1998, s. 252-359; a.mf.ler - Jamshid Ravenyar, *Oghusica aus Iran*, Wiesbaden 1990, s. 1-146; L. A. Pokrovskaya, *Grammatika gagauzskogo yazıka, fonetika i morfologiya*, Moskva 1964, s. 1-299; N. Z. Gadjiyeva, "Azerbaydžanskiy yazık", *Yazıkı Naradov SSSR-II: Tyurskije yazıkı*, Moskva 1966, s. 66-90; Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul 1971; *Gagauzsko-Russko-Moldavskij slovar'* (ed. N. A. Basakov), Moskva 1973, s. 1-664; Szabolcs Pázszy, *Das Bodschnurdi, ein Türkischer Dialekt in Chorasán Ostpersien*, Zürich 1977, s. 1-427; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 1-384; a.mf., "Avşar", *DİA*, IV, 160-164; a.mf., "Kaşkay", a.e., XXV, 20-22; Nuri Yüce, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1998, II, 1-21; a.mf., "Türk Dili ve Lehçeleri", *İA*, XII/2, s. 494-516; Sultan Tulu, *Horasan'dan Masallar ve Halk Hikâyeleri*, Ankara 2005, s. 1-127; R. Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *TM*, X (1953), s. 59-138; P. Wittek, "Les Gagauzes = Les gens de Kaykâüs", *RO*, XVII (1953), s. 12-24; J. Benzing, "Über die Verbformen im Türkmenischen", *MSOS*, XLII (1939), s. 1-56; Muhittin Çelik, "Kaşkay Türkleri", *Yeni Türkiye*, sy. 16, Ankara 1997, Türk dünyası özel sayısı, II, 1651-1662.

NURİ YÜCE

OĞUZLAR

Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türkleri'nin ataları olan Türk kavmi.

Oğuz adına ilk defa Göktürk kitâbelerinde rastlanmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan, ok kelimesiyle en eski Türkçe'de çokluk eki olan "z"den oluşan okuzdan (oklar) geldiği hakkındaki görüş en isabetli olanıdır. Göktürk kitâbelerine göre Oğuzlar (İslâm kaynaklarında Guz) dokuz boydan meydana gelmiş bir budundur. Bundan dolayı Tokuz (Dokuz) Oğuz diye de anılır (bk. DOKUZ OĞUZLAR). Bunlar Tula ırmağının kuzeye dönerken yaptığı kıvrımın kuyusunda oturuyorlardı. Göktürk hânedarından Kutlug Şad ve veziri Tonyukuk'un, devleti yeniden kurmaya çalıştıkları sırada eski Türk yurdundaki en güçlü budun Tokuz Oğuzlar'dı. Hükümdarları "kağan" unvanı ile anılıyordu. Ancak Göktürkler zamanla Oğuzlar'ı kendilerine tâbi kıldılar. Bilge Kağan devrinde (716-734) Oğuzlar doğrudan doğruya ona bağlıydılar. 744'te Göktürk Devleti yıkıldı ve yerini Uygur Devleti aldı. Bunun üzerine Uygur hükümdarı Köl (kül) Bilge Kağan, Tokuz Oğuzlar'ın başbuğu tayin edilen oğlu da Moyunçor (Moyunçor) unvanıyla anılmaya başlandı. Moyunçor 747'de babasının yerine geçti ve İl İtmiş Bilge Kağan unvanını aldı.

İl İtmiş Bilge Kağan'ın ilk yıllarında zaman zaman Tokuz Tatarlar'la birlikte isyan çıkaran, ancak kağanın irayeti karşısında başarı gösteremeyen Tokuz Oğuzlar, daha sonra On Uygurlar'ın yanında yer alıp Uygur Devleti'nin dayandığı iki unsurdan biri haline geldi, hatta Uygurlar'ın 840'ta uğradığı felâketin ardından Doğu Türkistan'a yapılan göçte katıldı, orada da varlığını uzunca bir müddet sürdürdükten sonra adı duyulmaz oldu. Ancak Uygur tarihinde unutulmadılar. Tokuz Oğuzlar *Câmiu't-tevârih*'te Uygurlar'ın yanında dokuz boyla birlikte anılmaktadır.

Göktürk kitâbelerinde Kül Tigin'in yüğ töreninde Batı Göktürk (Türgiş) kağanını temsil eden iki elçiden birinin adının Oğuz Bilge Tamgacı olduğu bildirilmektedir. Batı Göktürk elini oluşturan on boya "Onok" denildiği ve Onoklar'ın Çin kaynaklarına göre her biri eşit sayıda boya sahip olmak üzere iki kola ayrıldığı bilinmektedir. Oğuz elinde de boylar eşit sayılarda iki kola ayrılmakta, bu kollardan biri Bozok, diğeri Üçok adını taşımaktaydı. Oğuz hükümdarlarının vekilleri "Kül (Köl) erkin" unvanını

taşıyordu. Batı Göktürk ve Doğu Göktürk kağanlarının ise yabguları vardı. Yabgu derece itibarıyla kağandan sonra gelen bir unvan olup "melik, kral" demektir. Seyhun boylarındaki Oğuz elinin hükümdarları da yabgu unvanına sahipti. Bundan dolayı Oğuz Yabguları'nın Batı Göktürk kağanlarının yabgu ailesine mensup oldukları söylenebilir. Batı Göktürkleri'nin konuştuğu Türkçe'nin Doğu Göktürkleri'ninkinden biraz farklı olduğu Çin kaynaklarında ifade edilir. Oğuzlar'ın Türkçe'si de Isık Göl çevresiyle Kâşgar bölgesinde yaşayan Karahanlılar'ın (başlıca boyları Yağma ve Karluklar) Türkçe'sinden farklıydı. Bu bilgilerden Oğuz elinin Batı Göktürkleri'ne mensup olduğu ve Batı Göktürk Kağanlığı'nın sona ermesi üzerine Batı Göktürkleri'ni Oğuzlar'ın temsil ettiği anlaşılmaktadır. Eskiden beri Kara İrtiş boylarında yaşayan Karluklar zayıf bir duruma düşmüş bulunan Batı Göktürk Kağanlığı'nın varlığına kolayca son verdiler (766). Oğuzlar bu olayın ardından muhtemelen Halife Mehdi-Billâh zamanında (775-785) Mâverâünnehir'e, Aşağı Seyhun boylarına geldiler. Bu bölgede daha önce Peçenekler'in yaşadığı ve Oğuzlar'ın onları buradan çıkarıp Yayık (Ural) ırmağının ötesine kadar sürdükleri tahmin edilmektedir.

190'da (806) Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ın torunu Râfi' b. Leys Mâverâünnehir'de bir isyan çıkardı. Tarihçi Ya'kübî, Toguz Guz diye andığı Dokuz Oğuzlar'ın Karluk ve Tibetliler'le birlikte Râfi'e takviye kuvveti gönderdiklerini, Taberî de 205 (820-21) yılında Üsrüsene'ye bir akın yaptıklarını yazar. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un 207'de (822-23) Üsrüsene'ye ordu gönderdiğinde bölgenin hâkimi Kâvus'un Oğuzlar'dan yardım istemesi bu tarihlerde Oğuzlar'ın Aşağı Seyhun boylarında bulduklarını göstermektedir. Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in Mâverâünnehir'e akınlarını sürdüren Oğuzlar'a karşı gönderdiği ordunun büyük bir zafer kazandığı kaydedilmektedir. Ancak seferin ne zaman yapıldığı konusunda kesin bilgi yoktur. İbn Hurdâzbih'in verdiği 211-212 (826-827) yılları doğru değildir. Bu seferden sonra Oğuzlar üzerine bir daha sefer düzenlenmemiş, sadece Fârâb (Karakük) ve Savran gibi şehirleri korumak için bazı tedbirler alınmıştır.

Oğuzlar'ın Yurtları. Coğrafyacı İstahrî'ye göre Oğuzlar'ın yeni yurdu Hazar denizinden Seyhun boylarındaki Fârâb ve İsfîcâb'a kadar uzanıyordu. Hazar denizinin doğu kıyısındaki Siyahkûh (Karadağ) adlı gayri meskûn yarımada X. yüzyılın başla-

rında bir Oğuz topluluğu tarafından iskân edilmiş, daha sonra bu yarımadaya Mangışlak adı verilmiştir. Müslümanlarla olan sınır güneybatıda Hârizm'de Cürcâniye'nin (Gürgence) kuzeybatısındaki Cît (Sîr) kasabasından başlıyor, Aral gölünün güneyindeki Baratekin de sınır kasabalarından sayılıyordu. Mâverâünnehir'de sınır Buha-ra'nın kuzeyindeki çölden başlayıp İsficâb bölgesine kadar gidiyordu. Seyhun'un sağ kıyısında Karaçuk dağlarının eteğinde Yesi'ye bir günlük mesafede bulunan Savran müslümanların Oğuzlar'a karşı sınır şehriydi. Seyhun ırmağı Savran'dan az ileride Oğuz ülkesine giriyordu. İstahrî, Oğuz ülkesinin kuzey sınırını İdil ırmağının meydana getirdiğini söylemekte, çağdaş Bizanslı müellif İmparator VII. Konstantinos Porphyrogenitus da İstahrî'yi teyit etmektedir. Ancak İbn Fadlân, 921 yılında Bulgar ülkesine giderken Cim (Emba) ırmağının ötesinde Oğuzlar'ı görmemiş, buna karşılık Yayık'ın batısında Peçenekler'le karşılaşmıştı. Aşağı Seyhun ile Aral'ın kuzeyindeki çöl bölgesine bazı coğrafyacılar "Oğuz çölü" (el-mefâzâtü'l-Guzziyye) adını verirler. Oğuzlar ise bu bölgeye Karakom demektidiler. Oğuz ülkesinde bozkır Seyhun ırmağının ağzından doğuya doğru giderek Savran'a yaklaşmakta, daha sonra ırmağa paralel biçimde İsficâb'ın kuzeyine kadar giden Karaçuk sıradağları başlamaktaydı. Destanlarda ve tarihî eserlerde Oğuzlar'ın dağları olarak anılan Kazgurt ve Kazılık da Karaçuk sıradağlarında bulunmaktaydı. X. yüzyıl kaynaklarında Nehrüşşâş (Taşkent ırmağı) adıyla kaydedilen Seyhun ırmağı daha sonraları Âb-ı Benâket ve Âb-ı Hücend gibi şehir isimleriyle anılmıştır. Oğuzlar'ın sadece Ögüz (ırmak) dedikleri bu akarsuya müslüman âlimler Seyhun, Amuderya'ya da Ceyhun adını vermişlerdir. X. yüzyılda Oğuz Devleti'nin başşehri Seyhun ağzının yakınlarındaki Yenikent'ti.

Oğuzlar'ın Yaşayış Tarzı. X. yüzyıl başlarında Oğuzlar'ın çoğu göçebeydi. Bahar gelince kuzeydeki Karakom'a ve kuzeybatıdaki yaylalara göç ediyorlar, kış yaklaşınca da Aşağı Seyhun boylarına dönüyorlardı. Yabgu unvanını taşıyan Oğuz hükümdarları kış mevsiminde Yenikent'te oturuyorlardı. Oğuz ülkesindeki Cend ve Huvâre (Cuvâre) şehirleri de yabguların idaresindeydi. Bu üç şehirde müslümanlar da yaşıyordu. Kâşgarlı Mahmud Sapan (Sabran, Savran), Karaçuk (Fârâb), Suğnak, Kar-nak ve Sütkün'ü (Sütkent) Oğuz şehirleri arasında sayar. Oğuzlar'ın Kâşgarlı'nın bahsettiği devirden sonra yeni şehirler kurdukları görülmektedir. Bunlardan biri de

Barçnılığkent'tir. Oğuz şehirleri Seyhun'un akış yönünde olmak üzere şöyle sıralanmıştır: Sütkün, Yesi (Türkistan), Karaçuk, Savran, Suğnak, Özkent, Barçnılığkent, Eşnas, Cend ve Yenikent. X. yüzyıldan itibaren Aşağı ve Orta Seyhun bölgelerinde iktisadî hayat gittikçe gelişti ve XI. yüzyılın başlarında ileri bir seviyeye ulaştı. Bunun tabii bir sonucu olarak bu bölgelerde şehir hayatı gelişme gösterdi ve yeni şehirler kuruldu. Oğuz şehirlerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda yüksek bir maddî kültürün izlerine rastlanmaktadır. Bu dönemde Oğuzlar'dan büyük bir kitle yerleşik hayata geçti. Bu konuda en büyük etken şüphesiz onların İslâmiyet'i kabul etmeleri olmuştur. Oğuz şehirlerinin çoğunda Mâverâünnehir'in yerli unsurları da yaşıyordu. Yerleşik Oğuzlar genellikle göçebelerin siyasî faaliyetlerine ve göçlerine katılmayıp Moğol istilâsına kadar şehirlerde oturdular, istilâ sırasında İran'ın Horasan bölgesine kaçtılar, İran'ın istilâ edilmesi üzerine Anadolu'ya geldiler. Horasan'a bağlanan bu gelişin hâtırası Anadolu halkı tarafından zamanımıza kadar yaşatılmıştır.

Oğuzlar'da İktisadî Hayat. X. yüzyılın başlarında Oğuzlar'ın iktisadî faaliyetleri göçebe hayatının gereği olarak hayvan yetiştiriciliğine dayanıyordu. Bu sebeple seravetlerini koyun at sürüleri, develer teşkil ediyordu. Oğuz subaşı (ordu kumandanı) İli Doğan oğlu Etrek, 921 yılında Abbâsî elçilik heyetine verdiği şölende koyun eti ikram ettiği gibi kendi akrabaları ve halkı için de koyun kestirmişti. Oğuz destanları Oğuzlar'ın diğer Türk boyları gibi deve eti ve at eti yediklerini göstermektedir. At eti muhtemelen her zaman değil özel günlerde yenilmekteydi. Oğuzlar'ın müslüman olduktan sonra umumiyetle at eti yemekten vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. Oğuzlar'la komşuları olan müslüman kavimler arasında canlı bir ticarî faaliyet mevcuttu. Oğuz ülkesinden geçen en önemli ticaret yolu Hârizm'den İdil havzasına giden yoldu. İbn Fadlân, Bulgar ülkesine giderken Oğuz yurdundan 5000 kişilik bir kervan içinde geçmişti. Oğuzlar, barış zamanlarında ticaret maksadıyla Hârizm'de Cürcâniye ve Barategin şehirlerine, Mâverâünnehir'de Savran'a gidiyorlardı. Oğuzlar'ın başlıca ticaret malı koyundu. Mâverâünnehir ve Horasan halkı et ihtiyacını Oğuzlar ve Karluklar'dan satın aldığı koyunlarla karşılıyordu.

Dinî İnançları, Gelenek ve Görenekleri. X. yüzyıl başında Oğuzlar geleneksel dinî inanışlarına bağlı bulunuyordu. İslâm âleminde Türkler'in Allah fikrine sahip olduk-

ları ve bunu Tanrı adıyla ifade ettikleri veya Uluğ / Bayat dedikleri biliniyordu. Fakat Oğuz din adamlarının Tanrı'nın sıfatları ile ilgili tasavvurları hakkında kesin bilgi yoktur. İbn Fadlân, Oğuz ülkesinde ne bir mâbed gördüğünden ne de bir din adamı ile görüştüğünden bahseder. Bununla birlikte Oğuzlar'ın bilge kişilerinin bulunduğu, tabiplik yapan, geleceğe ait keşiflerde bulunan, bir teşebbüsün uğurlu olup olmayacağına hükmeden, dinî törenlere başkanlık eden bu kişilere büyük saygı gösterdikleri bilinmekte, ancak onlara ne ad verildiği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Oğuzlar ölülerini elbiseleri ve diğer şahsî eşyalarıyla birlikte gömüyor, gömme işi bittikten sonra atlarını keserek yiyorlardı. Bu âdet bütün Türk kavimlerinde görülen yuğ aşısı veya ölü aşısı geleneğiydi. Oğuzlar yakın akrabaları da olsa hastalanan kimselerin yanına yaklaşmazlardı. Oğuzlar'da "kalın" (başlık) verme geleneği yaygındı. Evlenecek gençler ok atar ve okun düştüğü yere çadır kurarlardı. Millî yemekleri diğer bazı Türk boylarında olduğu gibi tutmaçtı (sulu mantı). Oğuzlar'ın X. yüzyılda yüz şekillerinin diğer Türk kavimlerinininkinden ne derecede farklı olduğu bilinmemektedir. Bu konuda en eski kayıtlar yer aldığı *Câmiu't-tavârih*'te Oğuzlar'ın yüz şekillerinin önceleri diğer Türkler'inki gibi olduğu, Mâverâünnehir'e geldikten sonra buradaki hava ve suyun tesiriyle Tacikler'e benzemeye başladıkları belirtilir. Oğuzlar sakallarını kesiyor, bıyık uzatıyorlardı. Yaşadıkları hayat tarzı ve çetin tabiat şartlarının etkisiyle oldukça sert mizaçlıydılar. Savaşçı olmak başlıca faziletlerden biriydi. Namuslu, dürüst ve konuk sever, büyüklerine son derece bağlı ve saygılıydılar. Konuştukları Türkçe Türk lehçelerinin en zarif sayılıyordu (bk. OĞUZCA).

Oğuzlar'ın İslâmiyet'e Girişi. X. yüzyılın ilk çeyreğinde Sütkent'te İslâmiyet'i kabul etmiş kalabalık bir Türk topluluğunun yaşadığı kaydedilmektedir. Bu topluluğun Oğuzlar'dan oluştuğu konusunda şüphe yoktur. Yine aynı dönemde Fârâb - Kence ve Şâş (Taşkent) arasında Oğuz ve Karluklar'dan İslâmiyet'i kabul etmiş 1000 çadıra yakın bir topluluğun yaşamakta olduğu bilinmektedir. Tarihçiler, 349 (960) yılında 200.000 çadırılık bir Türk topluluğunun müslüman olduğunu bildirirler. Bu Türk topluluğu Karahanlı hânedanının hâkim bulunduğu yerlerdeki Yağma, Karluk, Çiğil, Tohsı ve diğer Türk kavimlerinden oluşmaktaydı. Oğuzlar arasında da X. yüzyılın ikinci yarısında İslâmiyet'in epeyce ya-

yılmış olduğu anlaşılmaktadır. Son Sâmânî emiri İsmâil b. Nûh'un, Mâverâünnehir'i Karahanlılar'ın elinden geri almak için giriştiği faaliyetler sırasında Oğuz yabgununun yanına giderek onunla ittifak yaptığı, dönürlük kurduğu ve yabgunun daha sonra müslüman olduğu kaydedilmektedir (392/1002). Orta Asya'da İslâmiyet'i ilk kabul eden Türk kavmi Balasagun ile Mirki arasında yaşayan Türkmenler olduğu için Mâverâünnehir müslümanları Oğuzlar'dan müslüman olan zümrelere Türkmen adını vermişlerdir. Birünî'nin sözleri de bunu teyit etmektedir. Gerdîzî ve Beyhakî gibi Gazneli tarihçiler de Oğuzlar'ı "müslüman Türk" anlamında Türkmen adıyla anmışlar, buna karşılık Yakınoğlu müellifleri onlardan Guz (Oğuz) diye söz etmişlerdir. Oğuzlar'ın kendilerine verilmiş olan Türkmen adını uzun bir süre benimsemedikleri, Türkmen'in XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz'un yerini almaya başladığı bilinmektedir. Oğuzlar'ın ve genellikle Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesinde müslümanlarla aralarındaki ticarî münasebetlerin önemli bir payı vardır. Ayrıca kendi şehirlerinde oturan müslüman komşularından İslâm dininin esaslarını öğrenmekteydiler. Şeyh ve dervişlerin irşad faaliyeti de bu konuda büyük rol oynamıştır.

Oğuz Yabgu Devleti. Başında "yabgu" unvanlı hükümdarların bulunduğu Oğuz Yabgu Devleti X. yüzyılın birinci yarısında bağımsız ve güçlü bir devlettir. *Câmiu't-tevârih*'te Oğuzlar'ın destânî tarihleri anlatılırken birçok yabgunun adı kaydedilmekte, bazılarının Kayı boyundan olduğu söylenmektedir. Fakat diğer kaynaklarda bu yabgulardan hiçbirinin adı geçmemektedir. Yabguların en yüksek iki görevlisi "kül erkin" ile subaşidir. Kül erkin yabgunun vekili, subaşı ise ordunun kumandanıdır. Oğuz Yabgu Devleti'nde asalet unvanı olarak yinal ve tarhan unvanlarının da kullanıldığı görülmektedir. Yabguların mühürlerine ve fermanlarına "tugrag" (tuğra) denilmekteydi. Oğuzlar işlerini meclisler kurarak istişare yoluyla hallederlerdi. Oğuz subaşısı Etrek tarhan, yinal gibi Oğuz büyüklerini çağırarak Abbâsî elçilik heyetine karşı nasıl davranılacağını sormuştu. Yiğit ve savaşçı bir halk olan Oğuzlar'ın komşularıyla münasebetleri çok defa dostça olmamıştır. Aşağı Seyhun boylarında yaşayan Peçenekler'e hücum ederek onları Yayık'ın (Ural) ötesine göçmek zorunda bırakan Oğuzlar, Yayık ve İdil (Volga) arasında yurt tutmuş olan Peçenekler'i burada da rahat bırakmamışlar, Hazarlar'la an-

laşıp onları buradan da çıkarmışlardır (898-902). Peçenekler bunun üzerine İdil'i geçip Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara gidip yerleşmişlerdir. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenitus'un verdiği bilgilere göre bir grup Peçenek kendi istekleriyle yurtlarında kalıp Oğuzlar'la birleşmiştir. Oğuz-Peçenek boyu bu birleşme sonucunda meydana gelmiştir. Oğuzlar'ın Hazarlar'la münasebetlerinin de X. yüzyılda pek dostça olmadığı anlaşılmaktadır. Oğuzlar buz tutmuş İdil'i sık sık geçerek Hazar ülkesine akınlar yapıyorlardı. Coğrafyacıların Oğuz ülkesinin sınırlarının İdil ırmağı olduğunu söylemesinin sebebi budur. Son zamanlarda Oğuzlar'ın Hazarlar'a tâbi oldukları ileri sürülmüştür. Ancak coğrafyacıların tanıklığı bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Hazarlar'a dair ayrıntılı bilgi veren coğrafyacılar, Hazarlar'ın ne İdil'in doğusundaki topraklar üzerinde nüfuzları olduğundan ne de Oğuzlar'ı bağımlılık altında bulduklarından söz ederler. Buna karşılık Oğuzlar'ın Orta İdil boylarında yaşayan Bulgarlar'la münasebetleri dostça idi. İbn Fadlân'ın görüştüğü Oğuz subaşısı Etrek, Bulgar Kralı Almuş'un damadıydı. Oğuzlar, güney komşuları olan müslümanların ülkesine fırsat buldukça akınlar yapıyorlardı. Barış zamanlarında ticaret büyük bir canlılık gösteriyordu. Oğuzlar'ın doğu komşuları Karluklar'la da savaştıkları, hatta bu savaşlardan birinde Oğuz yabgununun öldüğü kaydedilmektedir. Bu olay muhtemelen IX. yüzyılda veya daha önce vuku bulmuştur. Oğuzlar'ın kuzey komşuları Kimekler, Kimekler'in büyük kolu da Kıpçaklar'dı. Oğuzlar'la Kıpçaklar zaman zaman birbiriyle savaşıyordu. Kıpçaklar barış dönemlerinde çok soğuk kışlarda Oğuzlar'dan izin alarak güneye göç ederlerdi. X. yüzyılın sonlarında Kıpçaklar'ın nüfusu çoğalmış, dolayısıyla daha güçlü bir halk haline gelmişlerdir.

Oğuz Yabgu Devleti'nin Yıkılışı. X. yüzyılın birinci yarısında bağımsız ve güçlü bir devlet olan Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakta, ancak bazı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri Oğuz Yabgu Devleti'nin iç çekişmeler yüzünden son bulduğudur. Oğuz ülkesinde eskiden beri iç çekişmeler olduğu ve bunun sonucunda bazı Oğuz topluluklarının ülkeden ayrılıp başka yerlere göç ettikleri bilinmektedir. Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkışları ve ilk başarılarını anlatan *Meliknâme*'ye göre Oğuz Yabgu Devleti'nin subaşısı olan ve muktedir bir kumandan olduğu için Temür Yalığ (demir yaylı) unvanını taşıyan Dukak

ölünce yerine oğlu Selçuk (Salçuk) geçmiştir. Yabgunun karısının, ileride büyük bir tehlike teşkil edeceğini söyleyerek kocasını kendisini öldürmeye teşvik ettiğini duyan Selçuk kendisine tâbi olanlarla Cend şehrine gitmişti (375/985-86). Aynı yıl Oğuzlar'dan başka bir küme de bir Rus prensiyle birlikte İdil Bulgarları'nın üzerine yürümüştü. Bu olaylar, Oğuz ülkesinde iç çekişmeler veya savaşlar yüzünden parçalanma ve dağılmanın başlamış olduğunu göstermektedir. Sâmânî Devleti'ni diriltmek için mücadeleye atılan aynı hânedandan İsmâil b. Nûh'un 393'te (1003) yarım istemek için müttefiki Oğuzlar'a başvurduğu kaydedilmekte, bu Oğuzlar'ın Selçuklu Oğuzları olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Oğuz Yabgu Devleti'nin 1003 yılından önce yıkılmış olduğunu göstermektedir. İkinci bir ihtimal, Oğuz Yabgu Devleti'nin Oğuzlar'ın kuzey komşuları Kıpçaklar tarafından yıkılmış olmasıdır. Gerçekten 1030 yıllarında Kıpçaklar'la bazı obalarının Oğuz ülkesinin ortasında, Aral gölünün kuzeyi ile kuzeybatısındaki toprakları yurt tutmuş oldukları görülür. Kıpçaklar'ın hemen aynı zamanlarda Aşağı Seyhun boylarındaki bazı yerleri de ellerine geçirdikleri bilinmektedir. Ancak Kıpçaklar'ın Oğuz ülkesinin birçok bölgesini yurt edinmeleri Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılmış ve Oğuz elinin parçalanmış olmasından ileri gelmiş olabilir. Bu sebeple Oğuz Yabgu Devleti'ne Kıpçaklar'ın son vermiş olması zayıf bir ihtimaldir.

Oğuz Göçleri. Oğuz göçleri daha devlet yıkılmadan önce, hatta devletin kuvvetli bulunduğu dönemde iç çekişmeler yüzünden başlamış, devlet yıkıldıktan sonra da önemli göçler olmuştur. a) **Mangışlak.** X. yüzyılın başlarında çıkan bir çekişme sonucunda bir grup Oğuz, Hazar denizinin doğu kıyısındaki gayri meskûn Siyah-kûh yarımadasına göç ederek burayı yurt edinmişti. XI. yüzyılda Mankışlak, Moğol istilâsından sonra Mangışlak diye anılan bu bölgeyi Kâşgarlı Mahmud Oğuz ülkesinden bir yer olarak tarif eder. Mangışlak Oğuzları'nın X. yüzyılda bir devletleri olduğu, Alparslan devrinde bu devletin başında Kafşut isimli bir beyin bulunduğu bilinmektedir. Mangışlak'taki Oğuz Yabgu Devleti'nin başındaki bey XI. yüzyılın sonlarında melik unvanı ile anılmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre Hârizmşah Atsız b. Muhammed, 1128'den önce Mangışlak'ı yakıp yıkarak buradaki Oğuz Yabgu Devleti'ne son vermiştir.

b) **Uzlar.** XI. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara bir Oğuz

grubu gelmiş, Ruslar bu Oğuzlar'ı "Tork" (Türk) adıyla anmıştır. Ruslar'ın yine Türk kavimlerinden olan Peçenek ve Kıpçaklar'a Tork demeyip bu adı sadece Oğuzlar'a vermeleri dikkat çekmektedir. Bu Oğuzlar'ın Kıpçaklar'ın hücumuna uğrayarak İdil'i geçip Karadeniz'in kuzeyine göç etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Kıpçaklar da aynı yıl (1054) veya ertesi yıl Oğuzlar'ın arkasından Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara gitmişlerdir. Rus kaynaklarına göre Torklar 1055 yılında batıdaki Özi (Dinyepr) ırmağına ulaşmışlar, fakat beş yıl sonra Rus prensleriyle giriştikleri savaş kaybederek Aşağı Tuna'ya doğru göç etmişler ve Aşağı Tuna boyları ile onun kuzeyindeki yörelere gelmişlerdir. Bizanslıları onları Uz (Uguz) diyerek kavim adlarıyla anmışlardır. Uzlar burada daha fazla kalmamışlar, 1065'te Tuna'yı geçip Balkanlar'da geniş bir alanda akına çıkmışlardır. Fakat büyük bir kısmı bu akın sırasında eski düşmanları Peçenekler'in hücumları, şiddetli soğuklar, salgın hastalıklar ve bilhassa açlık sebebiyle telef olmuştur. Bu felâket yüzünden esasen nüfusları fazla olmayan Uzlar siyasi bir güç olmaktan çıkmışlar, hatta varlıklarını bile koruyamamışlardır. Bazı oymaklar Bizans'a sığınmışlar, diğerleri ise kuzeye gidip Rus prenslerinin hizmetine girmişlerdir. Bizanslılar, kendilerine sığınmış olan Uz oymaklarına Balkanlar'ın bazı yörelerinde ve bilhassa Makedonya'da yurt vermişler, bu Uzlar, Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunun sağ kolunda yer almışlardır. Savaş sırasında Bizans ordusundaki Uzlar'ın büyük bir kısmı Peçenekler ile birlikte Selçuklular'ın tarafına geçmiştir.

c) Selçuklular. Oğuzlar'ın Kinik boyuna mensup olan Selçuklu hanedanının atası Subaşı Selçuk, Cend'de müslüman olmuş ve orada ölmüş, en büyük oğlu İsrâil babasının sağlığında Arslan Yabgu unvanını alarak kendisini Oğuzlar'ın hükümdarı ilân etmişti. Arslan Yabgu'nun 1020 yılında buyruğundaki kalabalık bir Oğuz kitleyle Buhara Hükümdarı Karahanlı Ali Tegin'in müttefiki olarak Buhara'nın kuzeyindeki Nûr yöresinde yaşadığı görülmektedir. Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud tarafından hile ile yakalanıp Hindistan'da bir kalede hapsedildi. Bu olayın ardından Arslan Yabgu'nun emrinde bulunan 4000 çadırılık Oğuz kitesinin beyleri Selçuklular'dan zulüm gördüklerini, artık onların hizmetinde kalmayacaklarını söyleyerek Gazneli Mahmud'dan kendilerine Horasan'da otlaklar vermesini istediler. Sultan Mahmud da alacağı vergileri düşünerek Oğuz-

lar'ın bu isteklerini yerine getirdi. Bu Oğuz topluluğunun başında bulunan Gökteş, Bu-ka, Yağmur ve Kızıl adlı beyler bir süre sonra Horasan'da yağma akınlarına başladılar. Bu durum Gazneli Mahmud'u kızdırdı ve hepsini ülke dışına çıkardı. Ancak daha sonra oğlu Sultan Mesud başlarına Gazneli bir emir koyarak onları hizmetine aldı. Selçuklular'ın daha sonra Gazneli İmparatorluğu'nun en değerli eyaleti olan Horasan'ı ellerine geçirip Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdukları (Mayıs 1040) haberinin duyulması üzerine Seyhun boylarından, Balhan dağlarından, muhtemelen Mangışlak'tan bölgeye göçler başladı. Selçuklu Devleti göçüp gelen Oğuz topluluklarından hepsini bir anda hizmetine alamadığı için bazı topluluklar İran ve Suriye'de kendi başlarına fetihlere giriştiler. Filistin, Suriye'nin bir kısmı, İran'ın bazı bölgeleri bu şekilde Oğuzlar'ın eline geçti. Bu dönemde bazı Oğuz beyleri emirlerindeki 800-1000 kişilik birliklerle Türk asıllı olmayan küçük hânedanların hizmetine girdiler. Malazgirt zaferiyle (1071) Oğuzlar'a Anadolu'nun yolu açıldı. Bu kanaldan sadece göçebe topluluklar değil yarı göçebe topluluklar, yerleşik zümreler, âlimler, şeyhler, dervişler, tâcirler, zanaatkarlar da Anadolu'ya geldiler. İki asır boyunca süren bu göçler neticesinde Anadolu gerçek bir Türkistan oldu. Öte yandan Orta Asya'dan yapılan göçler sırasında bazı gruplar Anadolu'ya gitmeyerek İran veya Arran'da kalmış, bu göçlerin sonunda İran'ın Fars, Hûzistan gibi bölgelerinde bazı beylikler ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Arrân'da "karıncalardan çok" Oğuz Türkü'nün toplandığı kaydedilmektedir. Göçlerin yapılmasında Kıpçak ve Kanglı sıkıştırmaları, Karahıtaylar'ın baskıları ve Moğol istilâlarının da önemli etkileri olmuştur.

Yer adları sayısına göre Oğuz boyları

Boy adı	XVI. yüzyıl	Bugün	Boy adı	XVI. yüzyıl	Bugün
01. Kayı	94	25	13. Kızık	28	21
02. Avşar (Afşar)	86	53	14. Yazır	24	19
03. Kinik	81	46	15. Dodurga	24	12
04. Eymür	71	28	16. Beydilli	23	9
05. Karkın	62	34	17. Büğdüz	22	6
06. Bayındır	52	28	18. Çavuldur (Çavundur)	21	17
07. Salur	51	22	19. Yıva	19(?)	-
08. Üregir	44	9	20. Döğer	19	6
09. Çepni	43	36	21. Karaevli	8	6
10. İğdir	43	14	22. Peçenek	4	10
11. Bayat	42	32	23. Alkabütük	-	-
12. Alayuntlu	29	1	24. Yaparlı	-	-

d) Dede Korkut Destanlarındaki Oğuzlar. Dede Korkut destanlarında tasvir edilen Oğuz boyunun Doğu Anadolu'da yaşadığı sonucu çıkmaktaysa da bu doğru değildir. Hiçbir devirde Doğu Anadolu'da bir Oğuz boyu oturmamıştır. Destanlarda anlatılan Oğuzlar'ın XI. yüzyılın ikinci yarısı ile XII. yüzyılın birinci yarısında Aşağı Seyhun boylarında, Karaçuk dağları kesiminde yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu Oğuzlar'ın müslüman oldukları konusunda en ufak bir şüphe bulunmamaktadır. Destanlardan anlaşıldığına göre bu Oğuz boyunun başlıca düşmanı Kıpçaklar'dır. Destanlarda anlatılan Oğuzlar'ın âkıbeti konusunda bilgi yoktur.

e) Sultan Sencer'i Esir Alan Oğuzlar. Kaynaklarda Sultan Sencer'i esir alan Oğuz boyundan bahsedilmektedir. 1130 yıllarında Mâverâünnehir'de yaşayan Karahanlılar'a bağlı bulunan bu Oğuzlar muhtemelen Kanglılar'ın sıkıştırmaları sonucu Seyhun boylarından Buhara yörelerine inmişlerdir. Bu Oğuzlar da Üçok ve Bozok diye iki kola ayrılmaktaydı. Üçoklar'ın başında Dâd Bey unvanlı Hızır oğlu İshak oğlu Tûti (Dudu), Bozoklar'ın başında Abdülhamid oğlu Korkut Bey vardı. Oğuzlar'ın Karahanlılar'la münasebetleri iyi, Karluklar'la problemlidi. Nitekim Karluklar, onları Karahıtaylar'ın yardımıyla Belh'in güneyindeki Tohâristan'a göç etmeye mecbur bıraktılar. Sultan Sencer de Karahanlı hükümdarları gibi bu Oğuzlar'ı askerî hizmete almayıp onlara görevi sadece vergi vermek olan "raiyyet" muamelesi yaptı. 547'de (1152) Sultan Sencer'in Belh valisi Emîr İmâdüddin Kamaç ile Gur hükümdarı arasında yapılan savaşta Kamaç'ın ordusunda yer alan bir kısım Oğuzlar'ın Gurlular'ın tarafına geçmesi üzerine Kamaç yenilmiş ve Belh'in Gurlular'ın eline düşmesi tehlikesiyle karşılaşmıştı. Bu sırada Sultan Sencer yetiştirerek Gurlular'ı yenilgiye uğratmıştı. Bu savaşta Oğuzlar, Halaç ve diğer Türkler'le birlikte Sultan Sencer'in tarafına geçerek zaferin kazanılmasında önemli bir rol oynadılar. Buna rağmen Kamaç, Oğuzlar'dan kendi idarî bölgesinden uzaklaşmalarını istedi. Teklifi kabul edilmeyince 10.000 kişilik bir kuvvetle üzerlerine yürüdü. Oğuzlar da Kamaç'ı yenip Belh yörelerini yağmaladılar. Bu haber Merv'e ulaşınca Sultan Sencer kalabalık bir orduyla hareket etti. Oğuzlar dar bir geçitte yaptıkları tek bir hücumla Sultan Sencer'in ordusunu bozguna uğrattıp sultanı esir aldılar (Muharrem 548 / Nisan 1153). Sultanı tahta oturtup kendi hükümdarları saymalarına ve hutbeyi onun adına okutmalarına rağmen

men hiçbir sözünü dinlemediler. Horasan'ın doğrudan doğruya Oğuzlar'ın idaresi altına girdiği bu dönemde karşılarında hiçbir kuvvet duramıyordu. 1161'de Mâzen-deran emîrine, ertesi yıl Gurlu hükümdarına karşı parlak zaferler kazanan Horasan Oğuzları güçlü bir beyleri olmadığı için devlet kuramadılar. 1165'ten sonra yavaş yavaş etkinliklerini yitirmeye başladılar ve 1174-1181 yılları arasında tamamen dağıldılar. Dağılmanın ardından önemli bir kısmı Kirman'a, diğerleri Fars'a, Salgurlular'ın yanına ve Anadolu'ya göç etti.

f) **Oğuzlar Kirman'da.** 575 (1179) yılında Horasan Oğuzları'ndan 5000 atlı Selçuklu Hükümdarı Çağrı Bey'in oğullarından Kavurd hânedanının hüküm sürdüğü Kirman'a ayak bastı. Başlarında Kayser, Samsam ve Bulak beyler vardı. Kirman hükümdarı bu Oğuzlar'ın kendilerine itaat etmeyeceği endişesiyle Fars hâkimi Salgurlu Tekele'den yardım istedi. Fars-Kirman kuvvetlerini ağır bir bozguna uğratan Oğuzlar ertesi yıl Selçuklu Turan Şah'tan kendi hükümdarları olmasını istediler. Oğuzlar'ın bu isteklerini kabul eden Turan Şah dirayetli bir hükümdar olmadığından onları sevindirecek ve kendisine bağlayacak bir harekette bulunamadı; yerlilerden oluşan devlet ricâli de ona yardım etmedi. Bundan dolayı Oğuzlar kırgın ve kızgın olarak Kirman'dan ayrılarak güneydoğu taraflarına gittiler. Burada bir süre yağmacılıkla geçindikten sonra toprağı ekmeye, ticareti canlandırmaya çalıştılar. 581'de (1185) Senken atlı ile Kirman'a ayak basan Melik Dînâr, Oğuzlar'ın başına geçti ve hemen bazı yerleri idaresi altına aldı. Bu durum karşısında Kirman hükümdarı Irak Selçukluları'ndan yardım istemek üzere Irâk-ı Acem'e gitti ve oradan bir daha dönemedi. Böylece Kirman Selçukluları Devleti sona erip yerine Kirman Oğuz Devleti kuruldu (583/1187). Kirman XIII. yüzyılda Salgurlular'ın hâkimiyetine geçince Oğuzlar'ın bir kısmı Sistan'a gitti (609/1213). Ancak reisleri Acem Şah orada tutunamayıp Hârizmşah Muhammed b. Tekiş'in hizmetine girdi. Hârizmşah ona Vahş ile Bamyan arasındaki Hârizmşah arasında yapılan Sind ırmağı kıyısındaki savaşta Moğollar'a esir düşen Acemşah kısa bir süre sonra öldürüldü (Aralık 1221).

g) **Salgurlular ve Avşarlılar** (Fars ve Hûzistan). 1135 yıllarında Salgurlular (Salurlar) Fars'ta, Avşarlılar (Afşar) Hûzistan'da yaşamaktaydı. Bunların bölgeye bu tarihten kısa bir süre önce Seyhun boylarından kopan bir Oğuz dalgası içinde geldikleri an-

laşılmaktadır (bk. AVŞARLILAR; SALGURLULAR).

h) **Yıvalar.** Hemedan'ın batısındaki toprakları yurt tutan Yıvalar'ın Seyhun boylarından Batı İran'a Avşar ve Salgurlular'la birlikte 1030 yıllarında geldiği tahmin edilmektedir. 1127'de Musul valiliğine tayin edilen İmâdüddin Zengî, Yıvalar'ın Arslan oğlu Yaruk'un idaresindeki koluna Halep çevresinde yurt vermiş ve onları Haçlılar'la savaşmaya teşvik ederek zaptedecekleri toprakların kendilerine ait olacağını vaad etmişti. Yaruk ve oğulları Haçlılar'la yapılan savaşlarda yararlıklar göstererek büyük bir şöret kazandılar. Yaruklular varlıklarını XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürdüler. XII. yüzyılın ikinci yarısının ilk yıllarında Yıvalar'ın ana kolunun başında Perçem adlı bir bey bulunmaktaydı. Atabeg İldeniz'e karşı Abbâsi halifesine tâbi olan Perçem'in oğulları da bu bağlılığı sadakatle sürdürdüler. Perçem'in torunuyla ondan sonra gelenler melik unvanı ile anıldılar. Hemedan'ın kuzeyindeki Bahar Kalesi'nde oturan son Yıva beyi Süleyman Şah bilgili bir hükümdardı; Farsça biliyor, bu dilde şiir söylüyordu. İlm-i nücûma vukufuyla tanınmıştı. Süleyman Şah, 1258 yılında Bağdat'ın Moğollar tarafından işgali sırasında birçok akrabası ile birlikte öldürüldü. XIII. yüzyılın birinci yarısının ortalarında Urmiye yöresinde kalabalık sayıda Yıva'nın yaşadığı bilinmektedir. Çağdaş bir kaynaktan 10.000 atlı çıkardıkları söylenen Yıvalar'ın Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya gittikleri anlaşılmaktadır.

Oymak Teşkilâtı. Oğuz eli, Karakoyunlu eli, Akkoyunlu eli örneklerinde görüldüğü gibi boylardan oluşan etnik ve siyasî topluluklara "el" (il) denir. Kelime zamanla "halk" ve "ülke" anlamlarını kazanmıştır. Oğuz elini meydana getiren birimlerden her birine boy adı verilir. Kâşgarlı Mahmud bu kelimenin Oğuzca olduğunu belirtir. Boyun başında bulunan soyluya "boy beyi" denilmektedir. Boylar da obalara (oymak) ayrılır. Kâşgarlı obanın da Oğuzca olduğunu söyler. Obalardan sonra aileler gelir. Ancak Oğuzlar'ın aileyi hangi kelimeyle karşıladıkları bilinmemektedir. Böylece aileler obaları, obalar boyları, boylar da Oğuz elini oluşturur. Yurt elin, boyun, obanın ve ailenin oturduğu yerdir. Oğuz elinde oymak birliği boydur. Oğuz boylarının Arap ve diğer bazı kavimlerde görüldüğü gibi tek başına yaşadıkları nâdiren görülür. Oğuzlar daima el halinde, yani beş altı oymak bir arada yaşamayı tercih ederler. Bu husus başarılarında önemli

bir etken olmuştur. Oğuzlar'ın XI. yüzyılda yirmi dört boydan meydana geldiğini söyleyen Kâşgarlı Mahmud bu boylardan yirmi ikisinin adını bir liste halinde vermiş, Oğuzlar'dan sayılmadığını söylediği iki boyu listesine almadığı gibi adlarını da bildirmemiştir. Selçuklu fetihlerinden söz eden bir Ermeni tarihçisi de bu fâtiş kavminin yirmi dört boydan oluştuğunu belirtir. Oğuz boylarına ait tam liste XIV. yüzyılın başlarında yazılmış olan Reşîdüddin'in *Câmiu't-tevârih*'inde bulunmaktadır, diğer eserlerde yer alan listeler doğrudan veya dolaylı olarak *Câmiu't-tevârih*'e dayanır. Kâşgarlı'nın "sayısı az ve damgaları belli değil" dediği Çarukluğ boyunun adı *Câmiu't-tevârih*'teki listede de yoktur. Bu listede Kâşgarlı'dan farklı olarak Yaparlı, Kızık ve Karkın adları geçmektedir. Bunlardan Kızık ve Karkın, Kâşgarlı'nın Halaç diyerek listesine almadığı boylar olmalıdır. Yaparlı da muhtemelen Çarukluğ'un yerini tutmaktadır. Reşîdüddin'in listesi bu bakımdan da gerçeği aksettirmektedir. Çünkü her iki boyla (Karkın ve Kızıklar) ilgili oymak ve yer adları Türkiye'de görülmektedir. Oğuz eli, Reşîdüddin'de Dede Korkut destanlarındaki gibi yirmi dört boyla Bozok ve Üçok adlı iki kola ayrılmıştır. Moğol istilâsı sonucunda Anadolu'ya gelen kalabalık Oğuz kitesi de aynı adları taşıyordu. Bu kümeden Bozoklar XV. yüzyılın başlarında Yazgat bölgesiyle komşu yörelerde yerleştikleri için Bozok şeklindeki kol adları ile anılmışlardır. Bozok yer adı olarak 1933 yılına kadar varlığını korumuştur. Bu kümedeki Üçoklar'ın çoğu Çukurova'ya yerleşmiştir. Reşîdüddin'deki destanî tarihte Oğuz yabgularının Kayı, Yazır, Avşar (Afşar) ve Eymür (Eymir) boylarından çıktığı görülmektedir. Bunlardan sadece Eymür boyu Üçoklar'a mensuptur. İslâmiyet'in kabulünden sonra kurulan bazı hânedanların bağlı olduğu boylar şunlardır: Selçuklular Kınık, Artuklular Döğër, Salgurlular Salur, Şumle oğulları Avşar, Perçemoğulları Yıva, Kara Belli (?) oğulları Salur, Karamanoğulları Avşar (?), Osmanlılar Kayı, Kadı Burhâneddin Salur, Ramazanoğulları Yüreğir, Dulkadrlılar Bayat (?), Akkoyunlular Bayındır, Nâdir Şahlar Avşar. Oğuzlar'ın yirmi dört boyu da Anadolu'ya gelmiştir. Salgurlu, Bayındırlı ve Osmanlı hânedanları mensup buldukları boyların damgalarını aile arması olarak kullanmışlardır.

Oğuz Destanları. **Oğuz Han** (Kağan) **Destanı.** Bu destanın biri Uygurca, diğeri Farsça olmak üzere iki metni bulunmaktadır. Her iki metin de İlhanlı sarayı çevresinde

ve hemen aynı zaman dilimi içinde yazılmıştır. Uygurca Oğuz Kağan destanı manzum olup başı ve sonu eksiktir. Bu destanda Oğuz Kağan cihan fethine girişir, batıda Urum Kağan ile kardeşi Uruz (Urus) Bey'i yenerek ülkelerini alır, doğuda Çürçet kağanını yener, eline çok ganimet geçirir; Hindistan'a, Tangut'a ve Suriye'ye başarılı seferlerde bulunduktan sonra yurduna döner. Bu cihangirlik seferinde Oğuz Kağan'a gök tüylü, gök yeveli bir erkek bozkurt kılavuzluk eder. Uygurlar'ın hükümdarı olan Oğuz Kağan hizmetleri görülen beylerine Kıpçak, Kangaluç (Kanglı), Karluk, Kalaç gibi adlar verir. Yurduna döndüğünde nâzırı Uluğ Türk rüyasında doğu taraflarında bir altın yay, batı taraflarında da üç gümüş ok görür; rüyasını kağanına anlatır. Oğuz Kağan da üç büyük oğlunu (Kün, Ay, Yıldız) doğuya, üç küçük oğlunu (Gök, Dağ, Deniz) batıya gönderir. Üç büyük kardeş çok av avladıktan sonra bir altın yay, üç küçük kardeş de yine çok av elde ettikten sonra üç gümüş ok bulurlar. Oğuz Kağan kendisine getirilen altın yayı üçe bölmüş ve, "Ey oğullarım! Yay sizlerin olsun, yay gibi okları göğe atın"; üç gümüş oku getiren oğullarına da, "Sizler de ok gibi olun" demiştir. Bundan sonra Oğuz Kağan büyük bir şölen vermiş, bu şölende sağ yanına üç büyük oğlu (Bozoklar), sol yanına da üç küçük oğlu (Üçoklar) oturmuş, kırk gün yenilmiş, içilmiş ve sonra Oğuz Kağan'ın yurdunu oğullarına verdiği dair konuşması dinlenmiştir.

Farsça mensur Oğuz Kağan destanı ana hatlarıyla Uygurca destanın aynıdır. Her iki destanda da Oğuz Han'ın dayandığı el Uygur elidir. Bu destanda da Oğuz Han faydalı işler gören beylerine Kıpçak, Karluk, Kanglı, Kalaç gibi adlar verir. Uygurca destanda Oğuz Kağan'a bozkurt kılavuzluk ederken Farsça *Oğuznâme*'de Poştı Koca, bilgi ve tecrübesiyle İlhan'ın seferlerinde çıkan nice güçlükleri çözüme kavuşturur. Farsça *Oğuznâme*'nin Uygurca destanın İslâmî bir gözle ele alınmış ve genişletilmiş şekli olduğu söylenebilir. Reşit Rahmeti Arat *Oğuz Kağan Destanı*'nı W. Bang ile birlikte neşrettiği gibi Türkçe'ye de çevirmiştir (İstanbul 1936, 1988).

Dede Korkut Destanları. Oğuz elinin kendi içinde çıkan savaş veya savaşlar, gayri müslim Kıpçaklar'a karşı giriştikleri mücadeleler ve kendisine mensup bazı beylerin maceralarıyla ilgili hatıralar destanlaştıktan sonra XIV. yüzyılın başlarında manzum olarak yazıya geçirilmiş, *Oğuznâme* adını taşıyan bu metin zamanla kaybol-

muştur. Ozanların kopuz eşliğinde söyleyebilecekleri bu destanlar XVI. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum-Bayburt yöresinde bir ozanın ağzından yeniden yazılmıştır. Dede Korkut destanları özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda Türkler arasında çok sevilmiş, Fâtih Sultan Mehmed'in torunlarından birine Oğuz Han, diğerine de Korkut adı verilmiştir. II. Bayezid devrinde (1481-1512) kaleme alınan *Hacı Bektaş Vileyetnâme*'sinde Dede Korkut destanlarının kahramanları olan Korkut Ata, Bayındır Han, Salur Kazan Bey'den söz edilmesi, Halvetî-Gülşenî tarikatının piri İbrâhim Gülşenî'nin soyunu Oğuz Ata'ya dayandırması ve burada zikredilmeyen diğer örnekler Dede Korkut destanlarının XIV-XVII. yüzyıllarda Türkiye Türkleri'ne ataları olan Oğuzlar'ı sevdiğini gösterir. Bu yüzyıllarda Türk halkı dinlediği destanların tesiriyle Oğuzlar'ı son derece yiğit ve bahadır, mizacı sert, hile bilmez, yalan söylemez, dürüst ve saf insanlar olarak tanımıştır.

OĞUZ BOYLARI

Bozoklar	Üçoklar
01. Kayı	01. Bayındır
02. Bayat	02. Beçene
03. Alkaevli	03. Çavuldur
04. Karaevli	04. Çepni
05. Yazır	05. Salgur (Salur)
06. Dodurga	06. Eymür
07. Döğer	07. Alayuntlu
08. Yaparlı	08. Üregir
09. Avşar	09. İğdir
10. Beydili	10. Büğdüz
11. Kızık	11. Yıva
12. Karkın	12. Kinik

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti'l-Türk, I-III, bk. Dizin; *Divânü lugâti'l-Türk Tercümesi*, I-IV, bk. Dizin; *Orhun Âbideleri* (nşr. Muharrem Ergin), İstanbul 1989, s. 30, 75, 159; Belâzürî, *Futûh* (Rıdvân), s. 420; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 31, 37; İbn Fadlân, *Rihle* (nşr. A. Zeki Velidî Toğan), Leipzig 1939, s. 10-17; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 9, 217-218, 290, 303; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Meynard), I, 212; Constantine VII Porphyrogenitus, *De Adminisrando imperio* (trc. R. J. H. Jenkins), Washington 1967, s. 167-171; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, II, 389, 419, 481, 511, 516, 523; *Hudûdü'l-âlem* (Sutûde), s. 14, 85, 143, 144, 194; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 274, 275; Fahreddin Mübârek Şah, *Târîh* (nşr. E. D. Ross), London 1927, s. 43; Reşidüddin, *Câmîü't-tevârih*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1653, vr. 375^b-391^a; Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime* (nşr. A. N. Kononov), Moskva-Leningrad 1958; a.mlf., *Şecere-i Türk* (nşr. L. Baron Desmains), Petersburg 1874; V. L. P. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrees*, Helsingfors 1896, s. 114; V. Barthold, *Turkestan down to the Mongol In-*

vasion, London 1928, s. 100, 152, 177, 178, 212, 220, 256-257, 269, 270, 327, 329, 331, 335, 339; a.mlf., "Ghüzz", *El* (İng.), III, 178 vd.; Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlar'a Dair*, Ankara 1935, metin, s. 96-207; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihî*, İstanbul 1937, tür.yer.; a.mlf., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, tür.yer.; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux*, Paris 1941, s. 30, 60, 270-271; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992; a.mlf., "X. Yüzyılda Oğuzlar", *DTCFD*, XVI/3-4 (1958), s. 131-162; a.mlf., "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", a.e., XVII/3-4 (1960), s. 359-455; a.mlf., "Oğuzlar", *İA*, IX, 378-387; A. Gallotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği 1300-1389* (trc. Gül Çağalı Güven v.dğr.), İstanbul 1997, s. 41-61; S. G. Agacanov, *Oğuzlar* (trc. Ekber Necef - Ahmed Annaberdiev), İstanbul 2002; Mehmet Fuat Köprülü, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar", *TM*, I (1925), s. 183-209; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri", *TTK Belleten*, VIII/28 (1943), s. 120-303; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *DTCFD*, V/2 (1947), s. 159-173; a.mlf., "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası", a.e., V/5 (1947), s. 563-620; Tahsin Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *TDAY Belleten* (1959), s. 1-26; P. B. Golden, "Gozz", *Elr.*, XI, 184-185; C. Edmund Bosworth, "Gozz", a.e., XI, 185-187. FARUK SÜMER

OHRI

Makedonya Cumhuriyeti'nde eski bir Osmanlı kaza merkezi.

Adı Makedonca'da ve bütün Slav dillerinde Ohrid, Arnavutça'da Ohër, Osmanlı dönemi ve günümüz Türkçe'sinde Ohri olan şehir Üsküp'ün 175 km. güneybatısında Ohri gölünün kuzeydoğu kıyısında, bu göle doğru çıkıntı şeklinde sokulan bir burnun yamaçları üzerinde deniz seviyesinden 792 m. yükseklikte kurulmuştur. Roma İmparatorluğu zamanında Balkanlar'ı katederek bir ucu İstanbul'a kadar inen meşhur Via Egnatia yolu üzerindedir. Antik dönemlerdeki, bugünkü Ohri'nin 25 km. güneydoğusunda harabeleri bulunan Lychnidus (Lignido, Lihnid) adlı yerleşim yerinin devamı olarak ortaya çıktığı ve buranın İliiryalılar yahut Desaretler'ce iskân edildiği ileri sürülür. Milâttan önce VI. yüzyıldan itibaren adı geçen bu kasaba milâttan önce 349'da gölün kıyılarını ve çevresindeki yerleri alan Makedonya Kralı II. Philipp tarafından ele geçirildi. Milâttan önce 169'da Roma İmparatorluğu sınırları içerisine dahil edildi. 514 yılında büyük bir depremle sarsıldı ve hasara uğradı. Ardından terkedilerek şimdiki şehrin bulunduğu yerde yeni bir iskân birimi oluştu.